

Explaining the relationship between geography and Iranian culture

Hassan Yaghoubnia¹

1. Faculty of Humanities. Meybod University. Meybod. Iran. Email: yaghoubnia@meybod.ac.ir

ARTICLE INFO

Abstract

Article type:
Research Paper

Article history:
Received 20 May 2025
Received in revised form 15 June 2025
Accepted 3 August 2025
Available online 24 December 2025

Keywords:
Geography,
Iranian Culture,
Resilience,
Iranian Wisdom

The foundations of Iranian culture and its transformations have emerged from the interplay of the elements of time and geography, and this culture has responded to fundamental changes with composure and resilience. Accordingly, this study seeks to answer the following question: How has the duality of geography and Iranian culture influenced the formation of one of the distinctive cultural characteristics of Iranians, namely resilience in the face of political, social, economic, cultural, and especially external threats and invasions? The data for this research were collected through a library-based method, and the methodological approach governing the text is descriptive-analytical in nature. The findings indicate that Iranian culture possesses such strong foundational elements that the behavioral complexity and the distinctive manner in which its people confront change and crises have constituted the very secrets of its durability and resilience. As a result, it can be argued that, based on the historical experience of Iranians, encounters with powers and crises such as political, economic, and cultural transformations did not lead to fundamental changes in the core pillars of Iranian society, unless such changes were aligned and compatible with the aforementioned dual components. Overall, Iranian wisdom, as the cultural digestive force resisting the domination of foreign invaders; the inseparable bond between the Iranian spirit and Iranian land; and the capacity for political organization of space within an ecological setting characterized by unique water conditions, have enabled Iranians to confront environmental risks, geopolitical transformations, and even foundational crises by relying on their civilizational thought, thus exhibiting a form of resilience rooted in Iranian rationality and patriotism.

How to cite: Yaghoubnia, H. (2025). Explaining the relationship between geography and Iranian culture. *Geography and Regional Planning*, 15 (61), 55-69. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2025.415761.4064>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights
DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2025.415761.4064>

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

Drawing on Will Durant's observation that "history is a book one must always begin in the middle," this study addresses a central problem in understanding Iranian culture and civilization: why Iranian society often appears insufficiently aligned with the rapid political, social, and cultural transformations of the modern world. Rather than interpreting this condition as resistance to change or a deficit of modernity, the research problematizes such assumptions by focusing on the deep historical experience, distinctive geographical position, and long-term civilizational logic of Iran. The core question is how the duality of geography and culture has contributed to the formation of a specific Iranian cultural trait-resilience-in the face of political, social, economic, and cultural risks, particularly repeated external invasions. By examining this resilience as a product of historical continuity and adaptive cultural reproduction, the study seeks to deepen historical self-awareness of Iranian society and to offer a more nuanced framework for rethinking the polarized debates between tradition and modernity within Iranian intellectual discourse.

Methodology

The research is fundamental in nature. Data are collected through a library-based method, including books, academic journals, and online sources. The methodological approach governing the study is descriptive-analytical. Within the conceptual framework of "geography," "culture," and "resilience," the study seeks to examine and analyze the relationship and interplay between geography and Iranian culture.

Results and Discussion

This study argues that Iranian resilience and civilizational continuity emerge from an organic interconnection between Iranian wisdom, the cultural capacity to absorb external domination, the deep bond between land and identity, and the political organization of space within Iran's unique arid geography. Iranian wisdom-rooted in historical experience, geography, language, literature, and philosophy-has functioned as a key adaptive mechanism, enabling society to endure foreign invasions not through passive

resistance but through cultural digestion and selective appropriation, as seen in the historical transformation of conquerors such as Arabs, Turks, and Mongols within Iranian cultural frameworks. The intimate linkage between land, religion, identity, and historical memory has further reinforced a powerful sense of territorial continuity, while chronic water scarcity and environmental constraints have shaped collective cooperation, strong governance structures, and a cautious attitude toward rapid change. Together, these factors have produced a distinctive worldview that prioritizes continuity, balance, and long-term adaptation over abrupt transformation. Consequently, modernity-like earlier external influences-is not rejected but gradually absorbed and rearticulated within Iran's deep civilizational foundations, rendering simplistic binaries of tradition versus modernity analytically insufficient for understanding Iranian society.

Conclusion

Arriving at divergent conclusions from the same data is largely rooted in the interpretive lenses and methodological orientations adopted by researchers, often shaped by external intellectual frameworks, a dynamic clearly evident in the present study. When identical findings are interpreted through orientalist perspectives-such as theories of Oriental Despotism or the Asiatic Mode of Production-Iran's arid geography, recurrent foreign invasions, and resulting insecurity are taken to explain a rigid resistance to political, social, and cultural change and an alleged incapacity to accommodate modernity. This research, however, advances an alternative reading: these same historical and geographical conditions have cultivated a culturally embedded prudence toward rapid structural change, grounded in religious worldviews, agrarian and pastoral modes of life, and a long experience of negotiating a harsh natural environment. Rather than signaling stagnation, this orientation has enabled Iranian society to approach transformation with patience and deliberation, repeatedly absorbing and reconstituting external cultures within its own deep civilizational matrix. Like the Persian carpet-whose beauty intensifies through wear and washing-Iranian

civilization has historically renewed itself through crisis, drawing creative strength from pressure and adversity. From the engineering and social ingenuity of qanat systems to artistic and cultural production that achieves global significance precisely by

remaining faithful to local authenticity, Iranian resilience is best understood as adaptive compatibility with the Iranian plateau's geography, producing a form of universality that emerges from depth rather than imitation.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and

interpretation of information and results, preparing a draft of the article

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

تبیین نسبت جغرافیا با فرهنگ ایرانی

✉ حسن یعقوب نیا^۱

۱. نویسنده مسئول، گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه میبد، میبد، ایران. رایانامه: yaghoubnia@meybod.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>بنیان‌های فرهنگ ایرانی و تحولات آن، از ترکیب مؤلفه‌های زمان و جغرافیا به وجود آمده و در برابر تغییرات اساسی با طمأنینه و تاب‌آوری رفتار می‌کند. از این‌رو، نگارنده‌ی پژوهش در پی پاسخ به این سؤال بود که «چگونه، دوگانه‌ی جغرافیا و فرهنگ ایرانی بر شکل‌گیری یکی از ویژگی‌های فرهنگی خاص ایرانیان، یعنی تاب‌آوری در مواجهه با مخاطرات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و به ویژه تهاجم‌های خارجی تأثیرگذار بوده است؟» درون‌دادهای پژوهش به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده و روش‌شناسی حاکم بر متن از ماهیتی توصیفی-تحلیلی برخوردار است. یافته‌های پژوهش، گویای این است که فرهنگ ایرانی به قدری دارای بن‌مایه‌های نیرومند است که پیچیدگی رفتاری و مواجهه خاص مردمان آن با تغییرات و بحران‌ها، از رموز پایداری و تاب‌آوری آن بوده است. در نتیجه می‌توان گفت که بنا به تجربه تاریخی ایرانیان، در مواجهه با قدرت‌ها و بحران‌هایی نظیر تحولات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، تغییر بنیادی در ارکان اساسی جامعه ایران به وقوع نپیوست، مگر اینکه با مؤلفه‌های دوگانه مذکور در هماهنگی و تناسب قرار داشت؛ در مجموع اینکه، خرد ایرانی، نیروی هاضمه فرهنگ ایرانی در مقابل سلطه مهاجمان خارجی، پیوست ناگسستنی جان ایرانی با خاک ایرانی و توانایی سازماندهی سیاسی فضا در اقلیمی با ویژگی‌های یگانه آبی، باعث شده تا ایرانیان در برابر مخاطرات محیطی، تحولات ژئوپلیتیکی و حتی بحران‌هایی از نوع بنیان‌افکن، با تکیه بر اندیشه تمدنی خود، رفتاری از جنس تاب‌آوری در ذیل خرد و وطن‌دوستی ایرانی داشته باشند.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۳۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۲۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۲</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۳</p> <p>کلیدواژه‌ها: جغرافیا، فرهنگ ایرانی، تاب‌آوری، خرد ایرانی</p>

استناد: یعقوب نیا، حسن. (۱۴۰۴). تبیین نسبت جغرافیا با فرهنگ ایرانی. *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۵(۶۱)، ۵۵-۶۹. DOI: 10.22034/jgeoq.2025.415761.4064

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

ویل دورانت^۱ معتقد است، «تاریخ کتابی است که همیشه آدمی بایستی از وسط آغاز کند». این کلمات خطوط ابتدایی مربوط به فصل ایران در کتاب تاریخ تمدن را شکل می‌دهند. برای درک فرهنگ و تمدن ایرانی نیز باید آن را از عمق جان خواند. جنس تجربیات تاریخی، موقعیت جغرافیایی و فرهنگ تمدنی ناشی از این عوامل به گونه‌ای است که هر پژوهشگر دقیق را با سؤال‌ها و چالش‌های بسیاری مواجه می‌کند. طول و عرض عمیق و وسیع تمدن ایران باعث می‌شود تا فهم و شناخت دقیق مؤلفه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تشکیل دهنده آن بسیار دشوار گردد. در توصیف عرض و عمق تمدن ایرانی همین بس که جزء معدود کشورهایی است که با وجود تهاجم‌های خارجی فراوان و شرایط و موقعیت جغرافیای ریاضی و نسبی خاص، همواره در طول تاریخ، سایر فرهنگ‌ها و اقوام مهاجم را در خود هضم کرده و نسخه جدیدی متناسب با بنیان‌های خود بازتولید نموده است. با ورود انسان به دوران مدرن و تجربه تغییرات اساسی در نحوه زیست در این جهان و ایجاد جوامعی با ویژگی‌های سیال و منعطف و تلاش برای جهانی شدن این نگاه، سؤال‌هایی برای نخبگان و اندیشمندان جوامعی به‌مانند ایران بوجود آورده است، اینکه چرا جامعه ایرانی در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با آهنگ تغییرات موجود در جهان همراهی لازم و کافی را ندارد؟ این پرسش از ذهنیتی بر می‌خیزد که مبانی اساسی فرهنگ را در مؤلفه‌های مدرن و جدید آن جستجو می‌کند. در واقع هر اندازه جامعه به تغییرات سریع روی گشاده‌ای نشان دهد، آن جامعه مدرن‌تر خوانده می‌شود؛ غافل از اینکه تمدن و فرهنگ ایرانی بنا به موقعیت خاص جغرافیایی، تجربیات تاریخی و خرد عمیق و طولانی آن در برخورد با فرهنگ قوم مهاجم براساس الگوی ویژه‌ای عمل می‌کند که ریشه در تاب‌آوری آن دارد. این ویژگی ناشی از زیست جهان یگانه آن است؛ به همین دلیل همان‌طور که پیش‌تر نیز گفته شد، ایران جزء معدود کشورها و تمدن‌هایی در جهان است که نه تنها با تغییرات سریع هماهنگ نیست، بلکه در تلاش برای هضم مؤلفه‌های جدید در فرهنگ خود است.

با توجه به این توضیحات، نگارنده پژوهش در پی پاسخ به این سؤال است که چگونه دوگانه‌ی جغرافیا و فرهنگ ایرانی بر شکل‌گیری یکی از ویژگی‌های فرهنگی خاص ایرانیان، یعنی تاب‌آوری در مواجهه با مخاطرات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و به ویژه تهاجم‌های خارجی تأثیرگذار بوده است؟ پاسخ درخور به این سؤال از آنجا اهمیت دارد که نه تنها می‌تواند درک و دریافت ما نسبت به جامعه و حوادث تاریخ ایران را عمق بخشد و خودآگاهی تاریخی ما را سامان دهد، بلکه می‌تواند راهگشای بسیاری از اندیشمندان در طرح دوگانه‌های سنت و مدرنیته در جامعه روشنفکری باشد.

سپهر مفهومی

در راستای تکمیل قطعات پازل نوشتار حاضر، باید برخی از مؤلفه‌های مفهومی مطلوب در جهت رسیدن به پاسخ مناسب برای پرسش اصلی مدنظر قرار گیرد. به همین منظور در این بخش، مفاهیم جغرافیا، فرهنگ و تاب‌آوری بررسی می‌شود. هرچند این مفاهیم، روشن‌کننده بخشی از نوع رویکرد به مقوله فرهنگ و تمدن ایرانی هستند، اما ایجاد ارتباط تحلیلی میان آنها، مهم‌ترین بخش پژوهش را شکل می‌دهد. در حقیقت معلول‌های فرهنگ و تمدن ایرانی، ناشی از ترکیب ویژه‌ای از این علل مفهومی است که کشف ارتباط، چرایی و چگونگی تأثیرگذاری آنها بر یکدیگر در وهله اول و بر فرهنگ ایرانی در مرحله بعد، امری اساسی و ضروری است.

۱. جغرافیا

^۱. Will Durant

جغرافیا با انسان آغاز می‌شود. بدون فعالیت‌ها و رفتارهای انسانی در سطح زمین علم جغرافیا نیز وجود نخواهد داشت. درهم‌تنیدگی پدیده‌های طبیعی و انسان ساخت که در سطح زمین پدیدار می‌شوند هسته و علت وجودی علم جغرافیا را سبب می‌گردند (شکویی، ۱۳۷۵: ۱۵). کار اصلی جغرافیا توجه به تأثیرات متقابل انسان و طبیعت یا عمل و عکس‌العمل است، بدین طریق که هر جزء ترکیب‌کننده از حیات انسانی و هر پدیده طبیعی و انسانی و هر کیفیت ناحیه‌ای و عوامل بوم و بومی در داخل یک و یا چند شاخه از علم جغرافیا قرار می‌گیرد و یک نظم ویژه در تمام پدیده‌هایی که در داخل یک سرزمین و یا ناحیه اتفاق می‌افتد موجود است (شکویی، ۱۳۴۶: ۵۰۳). از این‌رو، جغرافیا علمی است که مکان و چگونگی توزیع پدیده‌های طبیعی و انسانی موضوع اصلی آن است. این موضوع از آغاز تاکنون در تمامی مراحل تحول و پویایی جغرافیا- بویژه در دهه‌های اخیر که انقلاب‌های علمی، پیشرفت‌های کمی و نرم‌افزارهای رایانه‌ای بر آن تأثیرگذار بوده است- به عنوان وجه مشترک و اساسی علوم جغرافیایی، بخش تفکیک‌ناپذیر جغرافیا بوده است. از این‌رو، جوهر اندیشه تمامی جغرافیدانان و محققان این علم بر محور مکان متمرکز بوده و هر آنچه در سطح کره زمین به صورت طبیعی یا پدیده‌های محیطی که طی فرایند عوامل غیرانسانی بوجود آمده و یا عوارض انسان ساخت که در این سطح شکل گرفته، مورد مطالعه جغرافیدانان بوده است. در همین باره جغرافیدان آمریکایی به نام هارم دی بلیج^۱ بر حوزه بزرگ جغرافیا و ویژگی جامع آن اشاره دارد و می‌گوید: «جغرافیا علم مکان است، بینش آن گسترده است، دیدگاه آن جامع و کلی است. همواره همه سطح زمین را در بر گرفته، به طراحی قلمروهای فرهنگی، ارگانیک و طبیعی آن می‌پردازد.» جی. اف. وایت^۲ دیگر جغرافیدان آمریکایی بر ماهیت علمی جغرافیا و فرایندهای رابطه متقابل تأکید دارد که در محیط و فضا وارد می‌شود. «جغرافیا دانشی برای درک ابعاد فضایی فرایندهای اجتماعی و محیطی است» (متیوز و هربرت، ۱۳۹۱: ۲۹-۵). کمیته برنامه‌ریزی علوم جغرافیایی، «فضای جغرافیایی» را موضوع رشته جغرافیا تعریف و تبیین کرده است «جغرافیا علم شناخت پدیده‌ها، ساختارها و قانون‌مندی‌های فضای جغرافیایی و ساماندهی این فضا به عنوان زیستگاه انسان‌هاست». بر این اساس، جغرافیا از منظر بنیادی علم «فضاشناسی» و از منظر کاربردی علم «فضاسازی» برای زیست‌شایسته و شرافتمندانه انسان شناخته شد (کاویانی‌راد، ۱۳۹۲: ۲۲). به باور کاویانی‌راد، ارتباط میان جغرافیا و فرهنگ این گونه برقرار می‌شود که ترکیب بنیادهای جغرافیایی (مطلق و نسبی) در مناطق مختلف زمینه‌های پیدایش شیوه‌های زیست، جهان‌بینی‌ها و فرهنگ‌های گوناگون بوده است. از این‌رو، لازمه شناخت فرهنگ‌ها، شناخت محیطی است که پوشش‌های اجتماعی در آنجا رخ داده است (کاویانی‌راد، ۱۳۹۲: ۹۱).

۲. فرهنگ

واژه فرهنگ، چه در کاربرد عامیانه آن و چه در ادبیات علمی، با مفاهیم و تعاریف متفاوت و متنوعی مورد استفاده قرار می‌گیرد، چنان‌که قبول تعریفی واحد از این واژه دشوار به نظر می‌رسد. در این بخش جهت فراهم آمدن زمینه و چارچوب مشخص‌تری از بحث، به چند تعریف برگزیده که ارتباط بیشتری با موضوع پژوهش دارد و در بحث‌های آینده مورد توجه قرار می‌گیرد، اشاره می‌شود. در یک تعریف لغت‌نامه‌ای، فرهنگ هر آن چیزی است که کسب می‌کنیم، می‌آموزیم، می‌توانیم انتقال دهیم و در یک کلام، مجموعه حیات اجتماعی است که از سازمان‌های نهادی تا حیات روانی را در برمی‌گیرد (بیرو، ۱۳۷۰: ۷۷). در تعریف دیگری آمده است که جوهره‌ی اصلی فرهنگ همان علائم، اندیشه‌ها و روابط منطقی و گفتمانی است که به طور تحلیلی در دوازده حوزه تقسیم می‌شوند: تمثال، شخص، نماد، باور، ارزش، تکلیف، فن، نفع معرفتی، کنش ارزشی، کنشگر، رابطه منطقی،

1. Harm de Blijis

2. G. F. White

رابطه گفتمانی (چلبی، ۱۳۷۵: ۵۸). با توجه با تعاریفی که بیان شد می‌توان گفت که فرهنگ حاصل انباشت تاریخی مجموعه‌ای از ویژگی‌ها است که تحت تأثیر عوامل متنوع بسیاری به یکدیگر پیوند خورده و کل واحدی به نام فرهنگ را به وجود می‌آورد. در یک نگاه کلی می‌توان زبان و ادبیات، دین و مذهب، تاریخ و جغرافیا را عوامل مهم و اساسی در شکل‌گیری، حفظ و تحول فرهنگ یک جامعه مورد توجه قرار داد. موقعیت جغرافیایی، عنصری اساسی در شکل‌گیری یک فرهنگ محسوب می‌شود به گونه‌ای که هر بستر و جغرافیایی فرهنگ خاص و ویژه‌ی خود را موجب می‌شود. در جغرافیا واژه فرهنگ با تعاریف و قلمرو مفهومی متفاوتی به کار رفته و همین تفاوت، مبنای دیدگاه‌ها و مکتب‌های مختلفی در جغرافیا شده است. در اینجا به تعریف پیتر هاگت^۱ که تحت عنوان خلاصه‌ای از نظر جغرافیدان در مورد فرهنگ آمده است، بسنده می‌شود. بر اساس این تعریف؛ «فرهنگ الگوهای رفتار آموخته شده‌ی انسانی را که در قالب مقاومی شکل می‌گیرد، بیان می‌کند و به واسطه آن، ایده‌ها و تصورات از یک نسل به نسل دیگر یا از گروهی به گروه دیگر منتقل می‌شود». بحث فرهنگ در جغرافیا غالباً با مفهوم مکان همراه است و عبارت «چشم‌انداز فرهنگی» که در طی قرن جاری در جغرافیا به طور گسترده استفاده شده است، گویای این ارتباط است. در تعریف، چشم‌انداز فرهنگی به همه فعالیت‌های انسانی اطلاق می‌شود که انسان به وسیله آن، چهره زمین و محیط خود را در جهت ادامه حیات تغییر می‌دهد (نوری، ۱۳۷۸: ۴۲).

۳. تاب‌آوری

واژه تاب‌آوری اغلب به مفهوم «بازگشت به گذشته» به کار می‌رود که از ریشه لاتین *resilio* به معنای «پرش به گذشته» گرفته شده است (Klein et al, 2003: 35). اینکه اولین بار در چه رشته‌ای مطرح شد، هنوز مورد بحث است. بعضی از محققان بر این باورند که نخستین بار در اکولوژی به کار برده شده است، درحالی که دیگر محققان رشته فیزیک را نام برده‌اند (ابدالی، ۱۳۹۸: ۱۵۰) و بیان می‌دارند که تاب‌آوری ابتدا در علوم فیزیکی برای تشخیص ویژگی‌های ارتجاعی و توصیف پایداری مواد و مقاومت آنها در برابر شوک‌های خارجی به کار رفته است (اسکندری نوده و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۴). هالینگ تاب‌آوری را به عنوان توانایی یک سیستم برای جذب آشفتگی‌ها و بازگشت به تعادل تعریف کرد (Holling, 1973). در جدول شماره یک، مفهوم تاب‌آوری از منظر رشته‌های علمی مختلف بیان شده است (رفعیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۳).

جدول ۱. تعاریف و مفاهیم تاب‌آوری در رشته‌های علمی مختلف

تعاریفها	علوم
سرعت بازگشت سیستم به حالت اولیه، ظرفیت سیستم برای جذب آشفتگی و سازماندهی مجدد، مقدار آشفتگی که سیستم می‌تواند جذب کند و هنوز در همان وضعیت باقی بماند.	اکولوژی
یادگیری برای زندگی با وجود تغییرات و عدم قطعیت، تنوع تقویت‌ها باعث افزایش قابلیت یادگیری از سوانح می‌شود؛ ترکیب انواع گوناگون دانش به منظور یادگیری، ایجاد فرصت برای خودسازماندهی.	اکولوژی اجتماعی
توانایی جوامع برای انطباق با تنش‌ها و آشفتگی‌ها، انجام فعالیت‌های بازیابی برای کاهش از هم‌گسیختگی اجتماعی، ظرفیت برگشت‌پذیری با استفاده از منابع فیزیکی و اقتصادی،	اجتماعی

¹. Peter Haggett

توسعه منابع برای بالا بردن ایمنی ساکنان، میزان ظرفیت یک سیستم یا بخشی از آن برای جذب حوادث مخاطره‌انگیز و بازتوانی سریع.	
واکنش و سازگاری ذاتی جوامع در برابر مخاطرات به طوری که آنها را قادر به کاهش خسارت‌های ناشی از مخاطرات سازد.	اقتصاد
توانایی فرد برای عقب نشینی در مقابل مصائب، جریانی از ظرفیت سازگاری موفق علی‌رغم چالش، عملکرد مثبت در پی شوک‌های طولانی‌مدت و شدید.	روان‌شناسی
سرعتی که با آن سیستم صرف‌نظر از نوسان موردنیاز بعد از جابه‌جایی به حالت تعادل برمی‌گردد.	علوم پایه

با توجه به تعاریف ارائه شده، تاب‌آوری فرهنگی را می‌توان نقش نگرش، باورها، سنت، اسطوره و الگوهای تاریخی و آرمانی یک قوم دانست که کمک می‌کند چگونه با شرایط دشوار، مواجه و سازگار شده و در نهایت بر آن غلبه کند. به عبارت دیگر، تاب‌آوری فرهنگی ظرفیت و توانمندی مقابله با شرایط تنش‌زا به کمک اسلوب‌های تاریخی، اسطوره، آداب و رسوم و باورهای گروهی است. این تاب‌آوری، نسل به نسل از طریق داستان‌ها، روایات، اصول تعلیم و تربیت و مراسم‌های اجتماعی فراگرفته می‌شود (خدامرادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۹۰). سه‌گانه جغرافیا، فرهنگ و تاب‌آوری از این جهت در سپهر مفهومی پژوهش حاضر برجسته شده‌اند تا پاسخی نزدیک به واقع برای سوال پژوهش در اختیار قرار دهند. در واقع فرهنگ و جغرافیا، عناصر و ارگان‌های زنده‌ای هستند که جسم و جان ایرانی را در طول تاریخ در برابر مخاطرات طبیعی و انسانی، تاب‌آور و مقاوم ساخته‌اند.

روش پژوهش

پژوهش از نوع بنیادی است. داده‌ها به شیوه‌ای کتابخانه‌ای (کتب، نشریات و اینترنت) گردآوری می‌شود. روش‌شناسی حاکم بر متن ماهیتی توصیفی-تحلیلی دارد. نگارنده در این پژوهش سعی دارد در سپهر مؤلفه‌های مفهومی «جغرافیا»، «فرهنگ» و «تاب‌آوری» رابطه و نسبت جغرافیا با فرهنگ ایرانی را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

بحث و یافته‌ها

خرد ایرانی، نیروی هاضمه فرهنگ ایرانی در برابر سلطه مهاجمان خارجی، جان و خاک ایرانی و سازماندهی سیاسی فضا در اقلیم یگانه آبی ایران، مؤلفه‌های به هم پیوسته و معناداری ایجاد می‌نمایند که با کمی دقت و ریزبینی، می‌تواند رمز ماندگاری و تاب‌آوری ایرانیان را نمایان و آشکار سازد. همان‌طور که پیشتر نیز تأکید شد نگارنده، این عناصر را در یک ارتباط ارگانیک مورد کنکاش قرار می‌دهد. این جنس از رویکرد، در کنار یافته‌هایی که برای پژوهش حاضر دارد، بخشی از آن را نیز ناگفته و ناپیدا می‌داند، چرا که با وجود تسلط انسان بر ویژگی‌های زیستی و ارگانیک خود، همواره بخشی توضیح‌ناپذیر نیز از کارکرد این ارگانسیم وجود دارد و به عبارتی دیگر این مؤلفه‌ها، خطوط نوشتار هستند و میان خطوط، همان بخش ناگفته‌ها است که باید با جنس دیگری از تفکر، درک و دریافت شود.

۱. خرد ایرانی

انسان‌های خردمند، تاب‌آوری بالایی نیز دارند. این خرد مجموعه‌ای از ویژگی‌های زیستی، جغرافیایی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی و حتی ژنتیکی ایرانیان است. سراسر ادبیات و فلسفه ایرانی بر محور خرد در چرخش بوده و تار و پود تاریخی ایران، رمز ماندگاری حاکمان را در خرد آنها نهفته می‌داند. عناصر تشکیل‌دهنده خرد ایرانی بخشی محسوس بوده و قابل پیگیری و شناسایی هستند، به طوری که نه تنها در ادبیات و فلسفه ایرانی، انسان خردمند به روشنی تصویر شده است، نمود این خرد را می‌توان حتی در شرایطی که ایرانیان مورد تهاجم بیگانگان قرار گرفته بوده‌اند نیز جستجو نمود. وزیران ایرانی دربارهای مسلط بیگانه در ایران توانستند با خرد خود ضربات وارده بر کشور را نه تنها بکاهند، بلکه به نفع ایرانیان نیز فعالیت نمایند. برخی با احیاء و نشر آیین مَلکداری و روش کشورداری و کاربست آن در ساختار اداری و تشکیلاتی حکومت، فرمانروایان عرب و ترک را با این آیین و آداب، آشنا ساخته و در واقع با آشنا ساختن فرمانروایان و حکام عرب و ترک با فرهنگ ایرانی، سهم به‌سزایی در حفظ مبانی فرهنگ و تمدن ایرانی داشته‌اند. ستاری و اسماعیلی می‌نویسند: خدمت به هویت و فرهنگ ایرانی به دست این وزیران، کوشش برای احیاء و نشر اعیاد و جشن‌های باستانی ایران - که نمادهایی از فرهنگ کهن ایرانی است - در دربارهای حکومت‌های عرب و ترک، بوده است (ستاری و اسماعیلی، ۱۳۹۱: ۱۸۳). برخی دیگر با تکیه و تأکید بر زبان و ادب فارسی و در پی آن پشتیبانی و حمایت از دانشمندان، نویسندگان و شاعران زمان خود، در این راه گام برداشته‌اند. به عنوان مثال خواجه نصیرالدین طوسی با تقدیم کتاب اخلاق ناصری به هلاکو و همکاری با ایلخانان مغول به دنبال هماهنگی با آنها نبود، بلکه در پی این هدف بود تا بدان‌ها بفهماند در صورتی حاکمی شایسته و مشروع خواهد بود که حکیم باشد و مردم نیز بایستی تنها حکما را شایسته حاکمیت خود بدانند (اصفهانیان و کریمی، ۱۳۸۵: ۳۶). امکانات زبان فارسی و نیز روحیه ایرانی و حتی شرایط سیاسی ایران، اندیشمندان دوران مختلف را برآن داشته تا از بیان شعری برای انتقال اندیشه به نسل‌های دیگر بهره‌مند شود^۱. ایرانیان، جهان‌بینی و نوع نگرش خود به انسان، طبیعت، جامعه و عالم را در قالب شعر بیان نموده‌اند. شعر عنصر اصلی و سازنده اندیشه ایرانی است به طوری که فیلسوفان بزرگ قرن نوزدهم و بیستم در اروپا به‌مانند نیچه^۲ و هایدگر^۳ تنها روش اصیل بیان اندیشه را در قالب شعر می‌دانند. شعر به کمک آرایه‌های ادبی و مفاهیم استعاره، کنایه، ایهام و ... توانایی این را دارد در کوتاه‌ترین جملات، بیشترین معنا و مفهوم را صادر نمایند. بنابراین این شعر ایرانی است که فلسفه ایرانی را بنا نهاده است، البته این نوع از بیان فلسفی ریشه در فرهنگ خاص ایرانی نیز دارد.

۲. نیروی هاضمه فرهنگ ایرانی و مهاجمان خارجی

رمز تداوم جوهری فرهنگ ایرانی با وجود تهاجم و سلطه نیروهای خارجی و خوش‌نشینی آنها حتی به مدت قرن‌ها نیز نتوانسته بنیان‌های فرهنگی ایران را دچار تغییرات اساسی و فاحش نماید. این ویژگی را می‌توان برگرفته از سیستم ارگانیک تمدن ایرانی دانست که تمام اجزای آن از جغرافیای طبیعی تا جغرافیای انسانی آن توانسته در یک هماهنگی زیستی ویژه، نیروهای مهاجم^۴ را

^۱ . این نکته نباید فراموش شود که شاعر ایرانی هم‌زمان هم فیلسوف بود، هم ریاضیدان بود، هم منجم بود و برخی نیز کیمیاگری می‌دانستند یا همان شیمیدان بودند

^۲ . Nietzsche

^۳ . Heidegger

^۴ . ایران زمین (ایران‌شهر) از شمال غربی به آناتولی (آسیای صغیر) و مرزهای اروپا و از جنوب به شبه جزیره عربستان، از غرب به محدوده تمدنی میان رودان (بین‌النهرین) و از شرق به رودهای سند و پنجاب و از شمال شرقی به جیهون و ماوراءالنهر راه می‌یابد. از یک سو به بسته‌ترین جاهای دنیا و به عبارتی آخر جهان (روسیه و سبیری) و از دیگر سو به آب‌های آزاد خلیج فارس و اقیانوس هند پیوند خورده است و از مناطق استراتژیکی بسیار با اهمیت به شمار می‌رود، به گونه‌ای که هر سرداری که در طول تاریخ سودای جهانگیری داشته، یا ایران را فتح کرده است یا در پی عبور از آن بوده، چنان که می‌توان رد پای تمام جنگ‌های مهم را در ایران دید (فلاحي، ۱۳۹۱: ۳۲-۳۱).

در طول زمان در درون خود هضم نموده، ویژگی‌های مثبت و قابل بهره‌برداری از آنها را دریافت و باقی آن را دفع نماید. این مسئله تقریباً در تمامی نیروهای مهاجم از رومیان، یونانیان، اعراب، مغولان و... قابل مشاهده و بررسی است. به عنوان مثال قوم مهاجم مغول با تمام ویژگی‌های خشونت و جنگجویی در درون فرهنگ ایرانی هضم شده تا جایی که خدمات فرهنگی و بویژه معماری قابل توجهی را در جغرافیای ایران بنیان نهادند. در عهد ایلخانی، گنجبری پیشرفت فراوانی یافت و نمونه‌های گنجبری‌های این دوره در محراب مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع ارومیه و مسجد اشترجان برتری آن را بر دوره‌های متقدم و حتی متأخر به نمایش می‌گذارد. آرامگاه سلطانیه از زیباترین بناهای این دوره از شاهکارهای معماری عهد ایلخانی به شمار می‌رود (باباخانی، ۱۴۰۰: ۶۰). این نیروی هاضمه سیستم ارگانیک فرهنگ ایرانی را فردوسی بزرگ به زیبایی توصیف و بیان نموده است.

نژادی پدید آید اندر میان

از ایران وز ترک وز تازیان

سخن‌ها بکردار بازی بود

نه دهقان نه ترک و نه تازی بود

(فردوسی، ۱۳۹۱: ۵۶۰)

حافظانیا به خوبی ویژگی هضم مهاجم را بیان می‌کند. وی معتقد است ایرانیان همواره در حفظ زبان، فرهنگ و استقلال سیاسی خود موفق بوده‌اند. آنها در طول تاریخ خود بارها در مقابل طوفان حوادث و تهاجم‌های بنیان‌کن، صبر پیشه کرده و پس از مدتی دوباره به پاخاسته و همچنان به حیات خود ادامه داده‌اند (حافظانیا، ۱۳۹۵: ۲۹).

۳. جان ایرانی؛ خاک ایرانی

با خون‌های ریخته شده در تاریخ برای حفظ قلمرو و خاک می‌توان اقیانوس آرام را چندین بار پر و خالی نمود. جغرافیا و قلمرو را می‌توان رکن وجودی هویت تمامی ملت‌ها بویژه ایرانیان دانست، حتی جنگ‌های قرن بیست و یکم نیز همگی حول محور خاک و هویت ناشی از آن روی داده یا در حال وقوع هستند. نسبت میان خاک و هویت ایرانی در مقایسه با سایر فرهنگ‌ها، چندین مرتبه مستحکم‌تر و عمیق‌تر است، چرا که مذهب و دین ایرانیان بدون خاک، معنا و مفهوم خود را از دست می‌دهد. دینی که نتواند صدای اذان خود را در هر نقطه از شهر به گوش ساکنان آن برساند عملاً از معنا تهی شده است. در واقع خاک، چارچوب و نگه‌دارنده تمامی عناصر هویتی ایرانیان از حکومت تا دین و مامن و مبنایی برای مقابله با بیگانگان است. یکی از دلایل مهم اهمیت خاک، وجود تاریخ طولانی و تمدنی با سازه‌های مستحکم است که توانسته با تمام فراز و نشیب‌ها، محوریت خود را حفظ کند. حافظانیا پیوستگی میان جغرافیا و فرهنگ ایرانی را با عبارت وحدت فضایی توصیف و توضیح می‌دهد. وی معتقد است سرزمینی که در درون خود هسته فرهنگ ایرانی را جای داده، از وحدت فضایی برخوردار است. این فضای قابل زیست و سکونت از لحاظ جغرافیایی با قلمرو فرهنگ و تمدن ایرانی نیز منطبق است (حافظانیا، ۱۳۹۵: ۱۵). نمود بارز پیوستگی میان جان و خاک ایرانی یا به عبارتی دیگر وطن‌دوستی ایرانیان در داستان‌های شاهنامه نمودار و برجسته است. داستان گردآفرید و سهراب، داستان رستم و اسفندیار، داستان رستم و پولادوند، نبرد هماون و... همگی داستان وطن‌دوستی است که با زبان شعر و اسطوره بیان شده‌اند (چهری و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱۱-۱۰۵). نقطه بارز در وطن‌دوستی ایرانیان آمیختگی و پیوستگی آن با خرد و دانش ایرانی است، چرا که وطن‌دوستی به تنهایی و بدون پیوست خرد، امری گذرا و مقطعی خواهد بود.

۴. سازماندهی سیاسی فضا در اقلیم یگانه آبی

ایران به علت شرایط ویژه جغرافیایی و آثار ناشی از گردش عمومی جو در ردیف مناطق خشک جهان به شمار می‌رود و با بارندگی سالانه کمتر از ۲۴۰ میلیمتر، کمتر از یک سوم میانگین بارندگی سالانه در سطح جهان را به خود اختصاص داده است. همین مقدار اندک بارندگی نیز به گونه یکنواخت در سطح کشور توزیع نمی‌شود (شهاب‌الملک‌فرد، ۱۳۸۳: ۲۱۱). از این‌رو، براساس

موقعیت جغرافیایی و میزان بارش کشور، دو پدیده آب و خشکسالی از روزگاران کهن در اندیشه، اسطوره و فرهنگ ایرانی از جلوه و جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. تحلیل محتوای اساطیر ایرانی همچون آناهیتا یا ناهید، ایزدبانوی آب‌های نیرومند بی‌لایش، نبرد تیشترته یا تیشتر ایزد باران‌ساز با اپوشه یا اپوش دیو خشکسالی و سنگ نوشته‌های کهن هخامنشی در گفتار داریوش که اهورامزدا کشور مرا از دروغ، دشمن و خشکسالی بیادارد... گویای جایگاه والای آب در فرهنگ و مدنیت ایرانیان بوده است. بنیاد آب و آبادانی در فرهنگ ایرانی بر عنصر آب است، به گونه‌ای که خود این دو واژه حقیقتی دیرپا هستند. به طوری که در قالب آبادی است که دو الگوی سکونتگاهی شهر و روستا در ایران سر بر آورده‌اند. در ایران میان دو پدیده کم‌آبی و تنش‌های اجتماعی، همبستگی برقرار است. داده‌های آماری رخدادهای تاریخی کشور نشان می‌دهند که به هنگام بروز پدیده خشکسالی، زمینه‌های بی‌ثباتی اجتماعی و حتی سیاسی در اشکال پیکار میان مصرف کنندگان آب (یکجانشیان و کوچ‌زیستان)، بروز بیماری‌های واگیر، کاهش فرآورده‌های دامی، کشاورزی و حتی کاهش شمار نفوس، نابودی دام‌ها، افت و تغییر کیفیت منابع آب زیرزمینی و دشواری تأمین آب شهرها و روستاها و ویرانی سکونتگاه‌ها و آشفستگی کوچ، نمود یافته است. تنگناهای برخاسته از وضعیت جغرافیایی در فرهنگ، شیوه معیشت و معماری مردم این سرزمین نمود فضایی آشکاری داشته است (کاوپانی‌راد، ۹۸-۱۳۹۲: ۹۹). بنابراین این خشکی و کم‌آبی و تشنگی در روحیه ایرانیان تأثیر بسیار داشته است و اندیشه جهان‌بینی خاصی را به وجود آورده و فرهنگ ویژه‌ای را رقم زده است. این شرایط اقلیمی، ضرورت همکاری و کار دسته جمعی انسان‌ها را برای تهیه آب پدید آورد. همکاری دسته جمعی به دنبال خود مسئله مدیریت را به وجود آورد و مدیریت به تدریج به حکومت مبدل شد. حکومت در ایران به عنوان نهادی که امر سازماندهی، تنظیم، تهیه و توزیع ارزشمندترین عنصر تولید یعنی آب را برعهده داشت ایجاد می‌نمود که برای پیشبرد امور جامعه از قدرت زیادی برخوردار باشد. از آنجا که مقدار آب کم و محدود بود، بدون تردید در امر توزیع آن، مخالفت‌ها و مشکلات بسیار جدی بوجود می‌آمد که اگر حکومت از قدرت قاهره‌ای برخوردار نمی‌بود، بالطبع این مخالفت‌ها امور جامعه را مختل می‌نمود. عنصر بعدی که نیاز و پیدایش حکومت و ضرورت قدرتمند بودن آن را فراهم می‌آورد، مسئله مالکیت منابع آبی بود.

برخی از اندیشمندان متأثر از نظریه شیوه تولید آسیایی معتقدند که مدیریت تهیه و توزیع آب از جانب حکومت مسئله تملک بر منابع آبی را نیز به دنبال خود می‌آورد. حکومت نه تنها تملک منابع انسان ساخته را در دست داشت بلکه منابع طبیعی آب را نیز در تملک خود درآورد. تملک بر آب بدنبال خود، تملک بر زمین را نیز به وجود آورده است. این گروه از اندیشمندان در اثبات نظریه استبداد شرقی، استدلال می‌کنند که پیدایش آب اساس ارزشمند شدن زمین‌های بایر شده و تملک زمین‌ها را نیز در دست دولت قرار گرفت و انسان‌هایی که بر روی آنها کشت و زرع می‌کردند در حقیقت به نوعی مستأجر دولت بوده‌اند (زیباکلام، ۱۳۸۲: ۱۰۴-۱۰۸).

هرچند در این استدلال‌ها، رگه‌های نیرومندی از حقیقت نهفته است، اما تقلیل شکل و محتوای حکومت و سیاست در تمدن ایرانی به نحوه و کیفیت تقسیم آب، موجب غفلت از سایر عوامل مهم به‌مانند دین و مذهب و تجربیات تاریخی ایرانیان را موجب شده است. تقلیل فرهنگ سیاسی یک تمدن به آب و نادیده گرفتن سایر عوامل که در ارتباطی پیچیده شکل‌دهنده ماهیت یک فرهنگ با سابقه‌ای بس طولانی و پرفراز و نشیب موجب نقصان در رسیدن به تحلیل نزدیک به واقع از آن جامعه را فراهم خواهد نمود. در واقع مستشرقان و اندیشمندان غربی اولین ایران‌شناسانی هستند که سایر اندیشمندان ایرانی نیز به تبعیت از آنها و با عاریه گرفتن عینک آنها تلاش می‌کنند تا جامعه خود را تحلیل و فهم نمایند. تمامی عواملی که پیش‌تر ذکر شد به گونه‌ای در هم پیچیده‌اند که مؤلفه‌های خاص سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را بوجود می‌آورند که هر زمان در مقام مقایسه با سایر فرهنگ‌ها بویژه فرهنگ غربی بر می‌آییم از درک آن عاجز می‌شویم. ناامنی ایجاد شده از تهاجم بیگانگان در ضرورت وجود

حکومت نیرومند برای مقابله با تهاجمات خارجی و نیز وجود اعتقاد دینی عمیق که با حیات ایرانیان در طول هزاران سال عجین بوده است نوع نگاه آنان به مسائل اساسی جامعه را نیز تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. با کمی دقت متوجه می‌شویم جهان‌بینی ایرانی با توجه به ارتباط عمیق که با طبیعت خشن با مواهب خاص خود دارد، متوجه شده است که هرگونه دستکاری و تعجیل در انجام امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و حتی محیط زیستی باعث ضررهای جبران ناپذیری خواهد شد. کشاورز و دامدار ایرانی در طول تاریخ متوجه شده است که نظمی ویژه برای تأمین معاش و امنیت لازم دارد؛ بنابراین این خصلت فرهنگی به قدری نیرومند است که به هر تغییری که برخلاف طبیعت جامعه باشد به دیده تردید می‌نگرد. حتی با وجود اینکه جهان، تغییرات سریع و ناگهانی را مشروعیت بخشیده است، اما پایه‌ها و بن‌مایه‌های فرهنگ ایرانی به قدری نیرومند هستند که اجازه این تغییرات را به آسانی نمی‌دهد. در واقع علت اساسی اینکه مدرنیته و سبک زندگی مدرن نیز به‌مانند سایر فرهنگ‌های مهاجم در درون فرهنگ و تمدن ایرانی هضم خواهد شد، ادله این مسئله، تجربیات تاریخی است که در طول زمان تمدن ایرانی ثابت نموده که نه تنها مقهور فرهنگ غالب نمی‌شود بلکه تلاش می‌کند تا مؤلفه‌های آن را در درون فرهنگ ریشه‌دار خود بازتولید نماید. دوگانه سنت و مدرنیته همواره یکی از سؤال‌های اساسی در صد سال اخیر تاریخ معاصر ایران بوده است اینکه آیا باید از سنت‌ها بگذریم تا به مدرنیته برسیم یا در همان سنت بمانیم یا ترکیبی ویژه از آنها ایجاد کنیم، در مورد ایران یک جواب بیشتر ندارد مدرنیته با سبک فرهنگی، سیاسی و اجتماعی خود ناگزیر باید در درون فرهنگ تمدنی ایران حل شود. نوع رویکرد نخبگان سیاسی، اجتماعی و مذهبی نسبت به تغییرات مدرن در صد سال اخیر نیز گویای این است که حتی قانون مشروطه غربی نیز باید ذیل احکام دینی مستحکم و اجرایی شود.

نتیجه‌گیری

رسیدن به نتایج متفاوت از داده‌های یکسان، ریشه در نوع نگاه و رویکرد پژوهشگران به مسائلی دارد که مفاهیم را با چینش و ذهنیتی خاص که بیشتر متأثر از عوامل بیرونی است باعث می‌شود. این مسئله در پژوهش حاضر نیز مشهود است. زمانی که یافته‌های پژوهش را در اختیار پژوهشگرانی قرار می‌دهیم که متأثر از نگاه شرق‌شناسانه تمدن ایرانی را می‌نگردند، نتایج نیز متفاوت می‌شود. به عنوان مثال با نظریه‌های استبداد شرقی و شیوه تولید آسیایی عواملی به‌مانند موقعیت جغرافیایی خاص ایران که دارای ویژگی‌های کم‌آبی و در کنار تجاوزات خارجی است موجب شکل‌گیری احساس ناامنی اجتماعی می‌شود. از این مسئله نتیجه می‌گیرند که جامعه و فرهنگ ایران در مقابل تغییرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مقاومت شدیدی از خود نشان می‌دهد و قادر به از میان بردن شیوه زیست سنتی و دریافت مؤلفه‌های جامعه مدرن نیست. اما به نظر می‌رسد که داده‌های مذکور و ارتباط منطقی و تاریخی میان آنها بر اصل دیگری استوار است، اینکه فرهنگ ایران به جهت ویژگی‌های خاص جغرافیایی، مذهبی و تجربیات تاریخی به این نتیجه رسیده که هرگونه تغییر اساسی در بنیان‌ها موجب بازتولید دوباره حس ناامنی خواهد شد. در واقع این نوع نگاه علاوه بر اینکه ناشی از مشیت نهفته در دیدگاه مذهبی است، از سبک زندگی کشاورزی و دامداری و نوع رابطه مردمان آن با طبیعت ناشی می‌شود. از این رو، این ویژگی در طول تاریخ باعث شده تا نه تنها ایرانیان با تغییرات اساسی با طمأنینه و شکیبایی برخورد کنند بلکه توانسته‌اند سایر فرهنگ‌ها و قوم‌های مهاجم را در درون فرهنگ خود مضمحل و بازتولید نمایند. هر جامعه‌ای که این ویژگی را در خود دارد، لزوماً توان هضم فرهنگ دیگری را نخواهد داشت؛ اما تمدن ایرانی به دلیل قدمت تاریخی و عمق مبانی معرفتی آن توانسته تقریباً تمامی اقوام و فرهنگ‌های مهاجم را در خود حل نماید.

در ادبیات عامیانه ایرانیان اصطلاحی وجود دارد که در تعریف افرادی به کار می‌رود که با گذر زمان به جای پیر شدن به سمت جوانی و جالفتادگی و زیبایی بیشتر می‌روند: «فرش کرمان شدی». فرش‌های ایرانی و در صدر آنها فرش‌های کرمان

ویژگی منحصر به فردی دارند که هر اندازه شسته شده و پا بخورند، با هر بار شستشو، زیباتر و نوتر می‌شوند. این ویژگی انحصاری فرش ایرانی در تاریخ تمدن ایران زمین نیز نمودار و برجسته بوده است. هر زمان که ایرانیان از فشارها و بحران‌های جغرافیای طبیعی و مخاطرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خارج می‌شوند، طرحی نو در می‌اندازند. آزمون تاب‌آوری ایرانیان زیر پای سم اسبان بیگانگان نشان داد که ایرانیان از درون سخت‌ترین و بزرگ‌ترین بحران‌های وجودی نیز بار دیگر توان بازیابی و بازتولید خود به عنوان یک تمدن را دارا هستند. در پیچیدگی جامعه ایرانی همین نکته بس که فرشی با تمام مشقات و صرف زمان بسیار و مجموعه‌ای از صنایع و هنرها بافته می‌شود تا در زیر پای انسان قرار گیرد. پاسخ این تضاد را سید محمد بهشتی به زیبایی می‌دهد: «این شأن از وجود انسان لایق پای گذاردن بر بافته‌ای شریف است. این همان شأنی است که گویا مدتی فراموش شده است و لاجرم کمی غریب و ناآشناست». بهشتی نکته جالبی در منحصر به فرد بودن فرش ایرانی مطرح می‌نماید که در شناخت ابعاد وجودی و تاب‌آوری بالای ایرانیان مؤثر است. وی معتقد است «صنعتگران و هنرمندان ایرانی هیچ‌گاه قصد نمی‌کردند محصولی برای جهانیان پدید آورند. همین که سعی می‌کردند اصالت فرش ایرانی را حفظ کنند، لاجرم آورده‌ای جهانی خلق می‌کردند» (بهشتی و نجار نجفی، ۱۳۹۱: ۹۲-۹۰). در واقع بهشتی به ویژگی ظریف و بنیادی اشاره می‌کند که ایرانیان هر زمان از اعماق تمدنی و براساس ویژگی‌ها و مناسبات تمدنی و فرهنگی خود عمل می‌نمایند جهانی می‌شوند، این جهانی و یگانه بودن در سایر حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی ایرانیان نیز نمود دارد. احداث قنات‌هایی با عظمت و پیچیدگی‌های مهندسی و اجتماعی در برخورد با جغرافیای طبیعی خشک ایران، نمودی از نمودی نبوغ و تاب‌آوری بالای ایرانیان دارد که یگانه و خاص جامعه و جغرافیای فلات ایران طراحی شده است. تنظیمات و محاسبات ریاضی و تلاش در توزیع عادلانه آب در طراحی قنات‌ها، جهان‌بینی ایرانیان را برجسته می‌نماید. بنابراین تاب‌آوری ایرانیان را باید در آینه سازگاری آنان با جغرافیای فلات ایران نظاره نمود.

منابع

- ابدالی، یعقوب؛ پوراحمد، احمد؛ امینی، میلاد و خندان، اسحاق. (۱۳۹۸). بررسی و مقایسه تاب‌آوری اجتماعات از پیش ایجاد شده و اجتماعات برنامه‌ریزی شده به منظور کاهش اثرات سوانح طبیعی (زلزله): مطالعه موردی: شهر نورآباد و مسکن مهر شهر نورآباد. فصلنامه اطلاعات جغرافیایی (سپهر)، ۲۸ (۱۱۰)، ۱۶۱-۱۴۷.
- اسکندری نوده، محمد؛ قلی‌پور، یاسر؛ فلاح حیدری، فاطمه و احمدپور، ایوب. (۱۳۹۸). شناسایی ابعاد تاب‌آوری و تأثیر آن بر پایداری شهری (مطالعه موردی: شهر رشت). فصلنامه جغرافیا و پایداری محیط، ۹ (۳۲)، ۷۷-۶۳.
- اصفهانیان، داوود و کریمی، علیرضا. (۱۳۸۵). «مدینه فاضله» عاملی در جهت همکاری خواجه نصیرالدین طوسی با ایلخانان مغول. پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، ۱، ۳۸-۲۷.
- باباخانی، هادی. (۱۴۰۰). سیر تحول عناصر تزئینی اسلامی بناهای تاریخی و مساجد در دوره ایلخانی. فصلنامه معماری سبز، ۵ (۲۷)، ۵۷-۶۶.
- بهشتی، سید محمد و نجار نجفی، الناز. (۱۳۹۱). فرش ایرانی (پیدا شدن در ساحت معنایی و مادی محیط مشاور). فصلنامه کیمیای هنر، ۲ (۶)، ۸۹-۱۰۸.
- بیرو، آ. (۱۳۷۰). فرهنگ علوم اجتماعی. ترجمه باقر ساروخانی، تهران: موسسه کیهان.
- چلبی، مسعود. (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی نظم. تهران: نشر نی.

- چهری، طیب؛ صفایی مقدم، مسعود و جوکار، منوچهر. (۱۳۹۶). فضیلت وطن‌دوستی در شاهنامه و نظریه فضیلت ارسطو. فصلنامه مطالعات ملی، ۱۸(۷۰)، ۹۹-۱۱۴.
- حافظ نیا، محمد رضا. (۱۳۹۵). جغرافیای سیاسی ایران. چاپ اول. تهران: سمت.
- خدامرادی، صادق؛ مداحی، محمد ابراهیم؛ احدی، حسن؛ بشارت، محمد علی و مظاهری تهرانی، محمد مهدی. (۱۴۰۰). مقدمه بر مفهوم‌پردازی تاب‌آوری فرهنگی. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، ۱۱(۳۸)، ۲۷۶-۲۹۷.
- دورانت، ویل. (۱۳۷۸). تاریخ تمدن. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- رفیعیان، مجتبی؛ رضایی، محمدرضا؛ عسگری، علی، پرهیزکار، اکبر و شایان، سیاوش. (۱۳۹۰). تبیین مفهومی تاب‌آوری و شاخص‌سازی آن در مدیریت سوانح اجتماع محور (CBDM). فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۱۵(۴)، ۱۹-۴۱.
- زیبا کلام، صادق. (۱۳۸۲). ما چگونه ما شدیم. تهران: انتشارات روزنه.
- ستاری، رضا و اسماعیلی، مراد. (۱۳۹۱). بررسی نقش وزیران ایرانی در احیاء و گسترش هویت ملی (در دوران حکومت عباسیان، سامانیان، غزنویان و سلجوقیان). فصلنامه مطالعات ملی، ۱۳(۴۹)، ۱۸۷-۱۶۳.
- شکویی، حسین. (۱۳۴۶). جغرافیا و مفاهیم جغرافیایی. نشریه میان رشته‌ای دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، شماره ۸۴.
- شکویی، حسین. (۱۳۷۵). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا. تهران: انتشارات گیتاشناسی.
- شهاب‌الملک فرد، جعفر. (۱۳۸۳). بررسی عوامل خشکی و خشکسالی و چگونگی مقابله با آن. اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۲۰۲-۲۰۱.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۱). دیوان کامل شاهنامه فردوسی از روی نسخه مسکو. چاپ چهارم، تهران: انتشارات آدینه سبز.
- فلاحی، کیومرث. (۱۳۹۱). رفتارشناسی ایرانیان: درآمدی بر شناخت روحیات، فرهنگ و رفتار مردمان ایران. تهران: انتشارات هنگامه.
- کاوایی‌راد، مراد. (۱۳۹۲). جغرافیای انتخابات با تأکید بر انتخابات ریاست جمهوری ایران. تهران: انتشارات دانشگاه خوارزمی.
- متیوز، جان ا. و هربرت، دیوید ت. (۱۳۹۱). مبانی علم جغرافیا. ترجمه وحید ریاحی، تهران: انتشارات دانشگاه خوارزمی.
- نوری، سید هدایت الله. (۱۳۷۸). درآمدی بر رابطه فرهنگ و محیط. فرهنگ اصفهان، ۱۱، ۴۷-۴۰.

References

- Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23.
- Klein, R.J.T., Nicholls, R.J., & Thomalla, F. (2003). Resilience to natural hazards: how useful is this concept?. *Environmental Hazards*, 5 (1-2), 35-45.